

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.3.12>

Тильчик В.В.

*доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Шишка Р.Б.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Мельник О.О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА БАНКІВСЬКИЙ ВКЛАД (ДЕПОЗИТ)

Права власності на банківський вклад (депозит) становлять собою важливий аспект в системі цивільних відносин та банківської діяльності, відіграючи ключову роль у формуванні фінансової стабільності та довіри між клієнтами та банківськими установами. Ця тема набуває особливої актуальності у світлі динамічного розвитку банківського сектора та змін у правовому регулюванні, що вимагає глибокого аналізу правового статусу депозитних коштів та особливостей питання їх власності.

Правова природа банківських депозитів, яка передбачає перехід коштів у власність банку з обов'язком їх повернення, створює унікальні юридичні відносини, базовані не лише на довірі, але й на чітко визначених правових нормах. Актуальність дослідження зумовлена постійним розвитком фінансових інструментів, змінами в законодавстві та потребою в захисті прав вкладників, що своєю чергою впливає на економічну стабільність у цілому. Визначення правового статусу

депозитів, розмежування прав власності та обов'язків банків перед клієнтами вимагає комплексного підходу та детального аналізу сучасних правових доктрин та практик.

Відповідно до Закону України «Про банки та банківську діяльність» вклад (депозит) – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору [1].

Банківський депозит є однією з основних форм залучення коштів банками, яка передбачає розміщення грошових сум клієнтами в банку на умовах повернення, виплати процентів та інших умов, обумовлених договором. Депозит виступає не лише як спосіб зберігання та накопичення капіталу, але і як важливий інструмент кредитування банківської системи. Його суть полягає у передачі

власності на кошти банку з обов'язком їх повернення в майбутньому. Ця правова особливість відрізняє банківські депозити від інших видів фінансових вкладень.

Питання права власності на депозитні кошти викликає дискусії серед вчених та юристів. Традиційно існує погляд, згідно з яким з моменту внесення коштів на депозитний рахунок, вони переходять у власність банку, який набуває права розпоряджатися ними за власним розсудом. Клієнт, своєю чергою, набуває право вимоги на повернення суми депозиту та процентів за договором [2, с. 1–2].

Проте, деякі дослідники, зокрема М.А. Біда, висувають теорію, що вкладник не втрачає право власності на депоновані кошти як на конкретні цінності, але перетворює своє право власності на вклад як особливий об'єкт права власності [3, с. 20]. За таким підходом, право власності на грошові кошти, що були внесені на депозит, трансформується в право вимоги, а сам депозит розглядається як окремий об'єкт цивільних прав. Це означає, що вкладник зберігає за собою право вимагати від банку повернення депозиту в установленний строк або за певних умов, вказаних у договорі.

Такий погляд відкриває широке поле для дискусій щодо захисту прав вкладників, зокрема в контексті банкрутства банківських установ або інших фінансових криз. Якщо вважати депозит окремим об'єктом права власності, це може сприяти розробці більш ефективних механізмів захисту інтересів вкладників і забезпечення стабільності фінансової системи в цілому.

Проте, існує інша думка, яка посиляється на те, що вкладом може виступати не лише грошова сума у національній чи іноземній валюті, але й банківські метали. Згідно з цим підходом, як зазначає Лепех С.М., такі об'єкти надходять у власність банку, а у вкладника залишається зобов'язального характеру право вимоги такої ж їх кількості з перебігом встановленого строку чи на першу вимогу

залежно від виду вкладу [4, с. 63–65]. Це вказує на те, що правовідносини між банком та вкладником мають складніший характер, ніж проста передача права власності.

Різні підходи до визначення права власності на депозитні кошти відображають складність та багатогранність цієї теми. Історичний розвиток, сучасні теоретичні розробки та практичні потреби формують динамічну картину взаємовідносин між вкладниками та банками, яка потребує постійного аналізу та удосконалення правового регулювання.

Регулювання власності на банківські депозити в Україні здійснюється на основі низки законодавчих та нормативних актів, серед яких Закон України «Про банки та банківську діяльність» [1], Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [5] та інші регуляторні документи, зокрема, положення та інструкції Національного банку України (НБУ). Одним із ключових документів, що встановлюють правила роботи з депозитами, є Положення НБУ від 14.07.2022 № 144 «Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій та операцій з ощадними сертифікатами банку» [6]. Цей документ деталізує механізми роботи з депозитами, встановлює права та обов'язки як банків, так і вкладників, та визначає специфіку правових відносин, що виникають між ними.

Оновлене Положення НБУ № 144 забезпечує сучасний підхід до регулювання депозитних відносин, враховуючи потреби економіки та зміцнення захисту прав вкладників. Особлива увага в документі приділяється прозорості умов вкладів, чіткому визначенню прав та обов'язків сторін, а також механізмам повернення депозитів. Положення включає регулювання процесу відкриття, ведення, зміни умов та закриття депозитних рахунків, встановлюючи юридичні рамки для ведення депозитної діяльності в країні.

Аналізуючи Положення № 144, можна виділити кілька важливих моментів, які мають значення для розуміння та аналізу правового регулювання власності на банківські

депозити в Україні. По-перше, положенням надається широке визначення депозитів, охоплюючи грошові кошти в готівковій та безготівковій формі, як у національній, так і в іноземній валюті, а також банківські метали. Це підкреслює гнучкість банківської системи країни відповідно до потреб вкладників та змін на фінансовому ринку.

По-друге, положення робить чітке розмежування між депозитами на вимогу та строковими депозитами, забезпечуючи вкладникам чітке розуміння умов зберігання та повернення депонованих коштів, а також механізмів нарахування процентів. По-третє, детально регулюються вкладні операції, включаючи видачу ощадних сертифікатів, що надає правову основу для ведення депозитних рахунків та використання ощадних сертифікатів як інструменту для залучення та зберігання коштів. За операціями з ощадними сертифікатами вкладник набуває право власності на такий сертифікат.

Закріплення статусу ощадних сертифікатів як цінних паперів, що підтверджують суму вкладу та права вкладника на отримання суми вкладу з процентами, важливе для забезпечення вкладникам додаткових можливостей для інвестування. Також положенням чітко визначаються права вкладників, включно з правом на повернення депозитів та нарахованих процентів згідно з умовами договору, а також встановлюються обов'язки банків щодо виплати процентів і повернення депозитів.

Регулювання процедур розміщення, обігу та погашення ощадних сертифікатів, включаючи вимоги до їх форми, реквізитів та порядку виплат, ключове для забезпечення прозорості та надійності цих фінансових інструментів. Всі ці аспекти важливі для забезпечення захисту прав вкладників, ефективності банківської системи та стабільності фінансового ринку України, а також відкривають простір для подальшого розвитку та удосконалення правового регулювання в цій сфері.

Особливість, закріплена в пункті 13 Положення № 144, що дозволяє укладати договір

банківського вкладу не тільки безпосередньо на користь вкладника, але й на користь третьої особи, відкриває нові можливості для фінансового планування та захисту прав. Ця можливість забезпечує додаткову гнучкість, дозволяючи індивідам або компаніям використовувати банківські вклади як інструмент для забезпечення інтересів третіх осіб. Таке регулювання може стати корисним інструментом в рамках планування спадщини або в контексті корпоративного фінансування.

Важливо, що до моменту набуття прав третьою особою, право вимоги залишається за особою, яка уклала договір. Це надає первинному вкладнику контроль над коштами та можливість адаптувати або навіть анулювати умови вкладу залежно від обставин. Момент переходу прав від вкладника до третьої особи вимагає від останньої активних дій, таких як звернення до банку з вимогою, що встановлює чіткий механізм для переходу цих прав.

В цілому, норма, що дозволяє укладення договорів на користь третіх осіб, є важливим доповненням до банківського права, що забезпечує додаткові можливості для використання банківських вкладів як інструменту захисту фінансових і юридичних інтересів різних сторін.

Розгляд правового статусу власності на депозитні та поточні рахунки відкриває важливий аспект у відносинах між банками та їх клієнтами. Основна відмінність між цими типами рахунків полягає у їх призначенні та умовах користування коштами, що безпосередньо впливає на права власності клієнта та банку [7, с. 40–44].

Депозитні рахунки, за своєю суттю, призначені для тривалішого зберігання коштів з можливістю нарахування процентів. Коли клієнт вносить кошти на депозитний рахунок, ці кошти фактично переходять у власність банку. Банк має право використовувати ці кошти в рамках своєї діяльності, наприклад, для кредитування інших клієнтів. Відповідно, клієнт не має прямого права вимагати повернення конкретних грошових коштів, які були

внесені, але набуває право вимоги на повернення еквівалентної суми за умовами договору депозиту.

Поточні рахунки, навпаки, призначені для повсякденних розрахункових операцій клієнта. Кошти на поточних рахунках залишаються у власності клієнта, а банк виступає лише як посередник у проведенні платіжних операцій. Клієнт може в будь-який момент вимагати повернення своїх коштів без будь-яких обмежень, встановлених договором.

Перехід коштів у власність банку при відкритті депозитного рахунку має важливі правові наслідки. Він зобов'язує банк повернути депозит після закінчення терміну депозиту або за умовами договору. Попри те, що кошти перебувають у власності банку, він несе зобов'язання захищати інтереси вкладника, зокрема, гарантувати повернення суми депозиту та нарахування процентів.

Обов'язок банку повернути кошти за першою вимогою клієнта, який стосується поточних рахунків, є фундаментальним принципом банківської діяльності, що забезпечує ліквідність та доступність коштів для клієнта. Цей принцип підкреслює довіру між клієнтом та банком, а також забезпечує захист прав вкладників у системі банківських послуг.

Отже, правовий статус власності на депозитні та поточні рахунки визначає основні параметри відносин між банком та клієнтом, впливає на права та обов'язки обох сторін, і має вирішальне значення для функціонування банківської системи.

Практичні аспекти власності на банківські депозити охоплюють не лише розуміння прав та обов'язків сторін за договором, але й знання механізмів захисту цих прав у випадку їх порушення. Юридичні спори, що виникають з депозитних відносин, часто стосуються питань невиконання банками своїх зобов'язань перед вкладниками, зокрема, повернення депозитів та нарахування процентів.

Захист прав власності вкладників у банках забезпечується також через систему гарантування вкладів. В Україні, наприклад, існує

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, який здійснює виплати компенсацій вкладникам у разі неплатоспроможності банку. Система гарантування вкладів є важливим інструментом захисту інтересів громадян, сприяючи збереженню довіри до банківської системи та фінансовій стабільності в країні.

Механізми гарантування вкладів включають не тільки прямі виплати компенсацій, але й низку регулятивних вимог до банків, зокрема, стосовно резервування коштів та здійснення ризик-менеджменту. Це дозволяє знизити ризики втрати коштів вкладниками та забезпечити більшу надійність банківських установ.

Міжнародні стандарти регулювання власності на банківські депозити відіграють ключову роль у формуванні глобальної фінансової стабільності. Організації, такі як Базельський комітет з банківського нагляду та Міжнародний валютний фонд, розробляють рекомендації та нормативи, спрямовані на забезпечення надійності банківської системи, захист вкладників та запобігання банкрутству банків. Одним із ключових аспектів є системи гарантування вкладів, які мають на меті захистити кошти вкладників у випадку неплатоспроможності банків.

На міжнародному рівні існує велика різноманітність підходів до регулювання банківських депозитів. Наприклад, у Європейському Союзі діє Директива про системи гарантування вкладів, що забезпечує єдині мінімальні стандарти захисту для вкладників усіх країн-членів [8]. В США програма гарантування вкладів реалізується через Федеральну корпорацію з гарантування депозитів (FDIC), яка забезпечує високий рівень захисту вкладників [9].

У Європейському Союзі система гарантування вкладів є ключовим елементом захисту вкладників та забезпечення фінансової стабільності. Директива про системи гарантування вкладів встановлює обов'язковий мінімум захисту для вкладників на рівні 100,000 євро на вкладника в одному банку.

Це створює спільні стандарти захисту в усіх країнах-членах ЄС, сприяючи взаємній довірі та стабільності в межах єдиного ринку. Така єдність підходів допомагає запобігати банківським кризам, що можуть мати транскордонний вплив, та зміцнює захист прав споживачів фінансових послуг у Європі.

У Сполучених Штатах Америки програма гарантування вкладів, що реалізується FDIC, також відіграє центральну роль у системі захисту вкладників. FDIC гарантує вклади до 250,000 доларів США на вкладника в кожному банку, що є членом системи. Цей механізм забезпечує високий рівень довіри до банківської системи та сприяє фінансовій стабільності, зменшуючи ризик масових зняття коштів вкладниками у випадку кризових ситуацій. FDIC також активно втручається у випадках, коли банки опиняються на межі банкрутства, організовуючи процеси їх реструктуризації або злиття з метою захисту вкладників і забезпечення надання якісних банківських послуг.

Порівняння української практики з практикою інших країн виявляє спільні риси. Україна, подібно до багатьох країн, має систему гарантування вкладів фізичних осіб, яка передбачає компенсацію вкладів до певної максимальної суми у випадку ліквідації банку. Така система сприяє підвищенню довіри громадян до банківської системи та зменшує ризики для їх заощаджень.

Посилення механізмів гарантування вкладів в Україні може стати ключовим кроком на шляху до зміцнення довіри громадян до банківської системи. Це включає не лише збільшення максимальної суми, яка гарантується державою у випадку банкрутства банку (зараз сума граничного розміру відшкодування

коштів за вкладами не може бути менше ніж 200 000 гривень), але й розширення кола вкладників, які мають право на отримання гарантованих виплат. Також важливим є оптимізація процедур виплати компенсацій, щоб у випадку кризових чи інших ситуацій вкладники могли оперативнo отримати свої кошти.

Удосконалення нормативно-правової бази є невіддільною частиною процесу посилення захисту прав власності вкладників. Законодавство, а не лише нормативно-правові акти НБУ, має чітко окреслювати права та обов'язки як банків, так і їх клієнтів, створюючи справедливі та прозорі умови для ведення банківської діяльності. Це допоможе уникнути багатьох суперечок та непорозумінь, що можуть виникати між сторонами фінансових відносин.

Впровадження передових міжнародних практик та стандартів у сфері банківської діяльності може стати додатковим стимулом для розвитку та зміцнення банківської системи України. Адаптація та застосування досвіду інших країн у сфері регулювання депозитних відносин, захисту прав власності вкладників та гарантування вкладів сприятиме підвищенню ефективності національної банківської системи, зміцненню її стабільності та зростанню довіри з боку громадян.

Забезпечення чітких та ефективних процедур для розгляду спорів між банками та їх клієнтами, які дозволять оперативнo та справедливо вирішувати конфліктні ситуації, є ключовим для захисту інтересів обох сторін.

Усі ці заходи разом створять міцну основу для подальшого розвитку та зміцнення банківського сектору України, забезпечуючи надійний захист прав власності вкладників і сприяючи стабілізації фінансової системи країни в цілому.

Анотація

Стаття зосереджується на дослідженні права власності на банківські вклади (депозити), що є актуальною темою в сучасних умовах розвитку фінансового сектору та змін у правовому регулюванні. Основна увага приділяється аналізу правової природи депозитів, які з моменту внесення на депозитний рахунок переходять у власність банку, в той час, як вкладник набуває право вимоги на їх повернення. Автор розкриває різноманітні погляди на це питання, включа-

ючи теорії, що стверджують перетворення права власності вкладника на вклад як особливий об'єкт права.

У статті проводиться детальний розгляд нормативно-правової бази України у цій сфері, зокрема, аналізуються нормативно-правові акти НБУ, що регулюють депозитні відносини. Окремо висвітлюються практичні аспекти, включаючи захист прав вкладників, системи гарантування вкладів, а також розглядається міжнародний досвід та стандарти регулювання депозитних відносин.

Автор акцентує на важливості удосконалення законодавчої бази та адаптації міжнародного досвіду для підвищення ефективності захисту прав вкладників та забезпечення стабільності фінансової системи. Розглядаються потенційні шляхи вирішення наявних проблем та викликів, пов'язаних з правом власності на банківські депозити, з метою сприяння розвитку банківського права та фінансової стабільності.

Ключові слова: банківські депозити, право власності, нормативно-правове регулювання, захист прав вкладників, система гарантування вкладів, міжнародні стандарти.

Tylchyk V.V., Shyshka R.B., Melnyk O.O. Features of the ownership right to a bank deposit Summary

The article focuses on the study of the ownership of bank deposits, which is a relevant topic in the modern conditions of the development of the financial sector and changes in legal regulation. The main attention is paid to the analysis of the legal nature of deposits, which from the moment they are deposited in the deposit account become the property of the bank, while the depositor acquires the right to demand their return. The author reveals a variety of views on this issue, including theories asserting the transformation of the depositor's ownership right to the deposit as a special object of law.

The article provides a detailed review of the regulatory and legal framework of Ukraine in this area, in particular, the regulations and instructions of the National Bank of Ukraine, which regulate deposit relations, are analyzed. Practical aspects are highlighted separately, including the protection of depositors' rights, deposit guarantee systems, and international experience and standards for the regulation of deposit relations are also considered.

The author emphasizes the importance of improving the legal framework and adapting the international experience to increase the effectiveness of the protection of depositors' rights and ensure the stability of the financial system. Potential solutions to existing problems and challenges related to the ownership of bank deposits are considered to promote the development of banking law and financial stability.

Key words: bank deposits, ownership, legal regulation, protection of depositors' rights, deposit guarantee system, international standards.

Список використаних джерел:

1. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III : станом на 8 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 03.04.2024).
2. Колодяжна Т. Економічна сутність та класифікація депозитних операцій комерційних банків. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2018. № 22. С. 1–2. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/151.pdf> (дата звернення: 03.04.2024).
3. Біда М.А. Договір банківського вкладу (депозиту) за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.

4. Лепех С.М. Умови договору банківського вкладу. Юридичних науковий електронний журнал. 2020. № 5. С. 63–65. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-5/13> (дата звернення: 03.04.2024).
5. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text> (дата звернення: 03.04.2024).
6. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України : Постанова Нац. банку України від 14.07.2022 р. № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0144500-22#Text> (дата звернення: 03.04.2024).
7. Славко А. Теоретичні засади та практичне визначення правового режиму власності на грошові кошти, розміщені на поточних та депозитних рахунках у комерційних банках. Правовий вісник Української академії банківської справи. 2010. № 1. С. 40–44. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/57546/4/Slavko_Teoretichni_zasady%20.pdf;jsessionid=9F7D412C509C33AFA23B1DCA47B02504 (дата звернення: 03.04.2024).
8. Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/49/ЄС від 16 квітня 2014 року про схеми гарантування депозитів : Директива від 16.04.2014 р. № 2014/49/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_050-14#Text.
9. Westerfield R. B. The Banking Act of 1933. *Journal of Political Economy*. 1933. Т. 41, № 6. С. 721–749. URL: <https://doi.org/10.1086/254551> (дата звернення: 03.04.2024).